

УДК 343.2/7

О. М. Поліщук

ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ЗАСАД У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ОДНОГО З ЗАСОБІВ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Сучасна класична карально спрямована кримінальна юстиція знаходиться в кризовому стані, що підтверджується щорічним підвищенням рівня злочинності в Україні. Сучасні тенденції до поширення приватноправових елементів у сфері кримінального та кримінально-процесуального законодавства можуть свідчити про їх певний попереджувальний потенціал.

В Україні відсутні однойменні предметні дослідження приватних засад у кримінальному праві. Втім ґрунтовні дослідження у сфері потерпілого та його прав (В. О. Туляков, М. В. Сенаторов, Т. І. Присяжнюк, Ж. В. Мандриченко, Л. В. Головка, Ю. В. Баулін, С. Г. Келіна тощо) містять застереження про перспективність та зв'язок з потерпілим приватних засад кримінального права.

В Російській Федерації цій тематиці приділено більше уваги як на предметному рівні дисертацій (А. В. Сумачов), так і монографій (Е. Л. Сидоренко, М. А. Карабут). Зокрема, цій тематиці більше приділено уваги у періодиці.

Необхідно визначити обсяг приватноправового масиву кримінального законодавства та його потенційну здатність до підвищення механізму кримінально-правового регулювання.

Держава як соціальний агент повинна шукати ефективні шляхи боротьби зі злочинністю, результатом якої повинно стати зниження її рівня. Якщо такі шляхи дотепер не проявилися при переважно публічній конструкції кримінального переслідування, необхідно визнати, що єдине, на що може бути ефективно здатна Україна в ситуації, що склалася, є реалізація можливості звуження публічного регулювання [1, 56].

Кримінальне право та кримінально-процесуальне право України мають приватноправовий потенціал, пов'язаний насамперед з правовими можливостями потерпілих та третіх осіб впливати на кримінальну відповідальність суб'єктів злочинів. Згадане можна проілюструвати на прикладі примирення винного з потерпілим, як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 46 КК України), а також приватного кримінального переслідування у справах приватного обвинувачення, в яких порушення справи можливе лише за наявності волевиявлення потерпілого (ст. ст. 27, 27-1 доки ще діючого КПК України, або після 20 листопада 2012 року — ст. ст. 477–479).

Специфіка приватних засад (диспозитивності) в кримінальному праві насамперед дійсно пов'язана з центральною фігурою потерпілого. Визначення міри відповідальності може бути пов'язано з позицією таких суб'єктів кримінально-правових відносин, як потерпілі та треті особи, що, забезпечуючи проникнення елементів ресторативної юстиції в наші правові реалії, сприяє модернізації кримінально-правових норм та інститутів [2, 315]. Тобто, корелюю-

чи з ідеєю впровадження в Україні відновного правосуддя як додаткового способу захисту прав потерпілих у сфері кримінальної юстиції, це в кінцевому рахунку має сприяти більш ефективному досягненню задекларованих завдань кримінального законодавства.

Спектр сучасних поглядів на наявність, необхідність, життєздатність та ефективність поширення приватних засад у праві — різноманітний, втім домінуючою є точка зору про їх перспективність для сфери кримінальної юстиції. Одні автори, спостерігаючи перспективність приватних засад для кримінально-правового регулювання, висловлюються про їх розширення у сфері кримінальної юстиції. Так, Ю. В. Баулін та Л. В. Головка одноставні щодо наявного відходу від класичного реагування держави на злочин та необхідності розвитку інших форм реагування держави на злочин [3, 11]. Т. І. Присяжнюк визначає, що однією із сучасних тенденцій розвитку галузей кримінального циклу є звуження публічної та розширення приватноправової складової у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному регулюванні [1, 56]. С. Г. Келіна, виступаючи прибічником приватних засад, втім робить ремарку про їх неординарність та неможливість їх безконтрольного поширення та застосування [4, 41–44]. В. О. Туляков влучно підкреслює, що парадокс сучасної публічно-правової доктрини полягає в поступовому розмиванні публічності, в поверненні резюмування примата індивідуального, особистого, приватного над державним, публічним, суспільним; або ж пошуку балансу рівноважного захисту приватних та публічних інтересів [5, 13].

Справедливо також вказати, що суттєве посилення приватних засад спостерігається не тільки в кримінальному законодавстві України, а й в кримінальному законодавстві країн СНД [6, 1]. Більше того, гуманізація кримінального законодавства в аспекті розповсюдження приватноправових засад — звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін, медіація, а також і інші елементи «відновного правосуддя», збільшення меж необхідної оборони, видається однією з глобальних тенденцій [7, 11–17].

В загальному вигляді ми підтримуємо пропозицію щодо удосконалення та зваженого розширення приватних засад кримінального законодавства. Разом з тим ненауковою виглядає пропозиція щодо поступового та стриманого розширення приватноправових засад (диспозитивності) в кримінальному законі без належного обґрунтування.

Одним з релевантних показників ефективності диспозитивності кримінального законодавства є корелятивна статистика кількості зареєстрованих злочинів, а точніше показника рівня злочинності в залежності від обсягу диспозитивності кримінального закону.

Таким чином, необхідно дослідити статистичні дані щодо ефективності законів, які впроваджують той чи інший диспозитивний інститут/норму у сферу кримінальної юстиції.

В Україні примирення як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності з'явилася в КК 2001 року. За 11 років видозміни норма ст. 46 КК України не зазнала.

Приватне кримінальне переслідування, з радянських часів традиційно залишаючись в кримінально-процесуальному законодавстві, втім саме за останні 2 роки зазнало суттєвих змін щодо кількості складів злочинів приватного кримінального переслідування. Перша зміна відбулася на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року (в силі з 1 липня 2011 року) [8, 1]. Друга зміна пов'язана з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року (в силі з 17 січня 2012 року) [9, 1]. Останнім, окрім ряду гуманістичних змін до КК України, збільшена кількість справ приватного обвинувачення в чинному КПК України, тим самим фактично збільшуючи обсяг диспозитивності в законодавстві кримінального циклу. І тут знову підкреслимо, що приватний характер переслідування за певні злочини має первинну матеріальну природу, оскільки пов'язаний з правом потерпілого, яке у випадку бажання останнього може бути реалізоване в кримінально-процесуальній формі.

Фактично, розширення диспозитивних засад у кримінальному праві також пов'язане з поширенням дії принципу гуманізму та взагалі слугує меті гуманізації кримінальної юстиції. Отже, ми також прослідкуємо вплив законів про гуманізацію кримінальної відповідальності на рівень злочинності в країні.

З моменту прийняття КК України, тобто з 2001 року, прийнято було лише два закони, які були спрямовані на гуманізацію кримінальної відповідальності в різних аспектах. Таким законами є Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року (в силі з 7 травня 2008 року) [10, 1] та згаданий нами Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року [9, 1].

За загальним правилом, ефективність певних кримінальних норм слід оцінювати на підставі відповідної статистичної динаміки рівня злочинності в країні через рік після вступу в силу таких норм.

З огляду на те, що безпосередньо КК України запровадив диспозитивну норму про примирення як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності і як основне диспозитивне право сторін кримінально-правового конфлікту, то статистичні данні ми будемо аналізувати саме за період з 2001 року.

Згідно з статистичними даними МВС України, рівень злочинності, її динаміка та коефіцієнти в Україні за останні 11 років виглядають наступним чином [11, 1] (див. табл.).

У зв'язку з тим, що на 2010–2011 роки МВС України був припинений підрахунок коефіцієнта злочинності, ми зробили такий приблизний підрахунок самостійно.

З огляду на знакові гуманістичні та диспозитивні зміни чинного кримінального законодавства, що вступили в силу в 2001 році, 2008 році, 2011 році та 2012 році, зниження кількості зареєстрованих злочинів та коефіцієнта зло-

Таблиця

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 1 пів- річчя
Зареєстровано злочинів	514600	450661	556351	520105	485725	420900	401293	384424	434678	500902	515833	254066
Динаміка (приріст +) або зменшення (-) в %	-9,4	-12,4	+23,5	-6,6	-6,7	-13,3	-4,7	-4,2	+13,1	+15,2	+3,0	-2,5
Рівень на 10 тис. населення усієї злочинності	101,8	91	115,9	109,2	102,4	89,4	85,2	82,7	93,5	-109,8	-113	-111,4

чинності спостерігалось лише в 2002 році. В 2009 році, навпаки, кількість злочинів зросла на 13,1 %.

Щодо нових змін 2011 та 2012 років в аспекті збільшення диспозитивного обсягу законодавства кримінального циклу, пов'язаного зі справами приватного обвинувачення, надання юридичним особам можливості бути приватними обвинувачами, однозначної оцінки їх ефективності немає. Пов'язано це з тим, що наразі немає відповідних статистичних даних.

Втім, з огляду на статистику злочинності за перше півріччя 2012 року — зниження її рівня на 2,5 %, можна з певною долею умовності сказати про певну ефективність Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року, яким перелік справ приватного обвинувачення був розширений вперше за останнє десятиріччя після прийняття нового КК України.

Ефективність Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року можна буде оцінити наступного року.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновки:

1. КК України після вступу в силу з 1 вересня 2001 року з диспозитивною нормою про примирення виявився відносно ефективним засобом у боротьбі зі злочинністю з огляду на зниження в наступному році (-12,4%) рівня злочинності.

2. Зі вступом в силу Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року рівень злочинності наступного року збільшився на 13,1 %, що може свідчити про його низькоефективний регулятивний потенціал.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року, яким перелік справ приватного обвинувачення був розширений вперше за останнє десятиріччя після прийняття нового КК України, є умовно ефектив-

ним. Після вступу цього Закону в силу та за наявної статистики за перше півріччя 2012 року можна говорити про зниження рівня злочинності на 2,5 %.

4. Ефективність Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року, яким кількість справ приватного обвинувачення була повторно і значно збільшена і який діє вже протягом 8 місяців, можна буде оцінити наступного року.

Перспективи подальших досліджень. Статистичні дані свідчать про незначне зменшення рівня злочинності після прийняття законів з диспозитивним потенціалом. Таким чином, системне та зважене розширення та удосконалення диспозитивних засад кримінального законодавства може в результаті вести до зниження рівня злочинності і є перспективним. А отже, удосконалення та розширення приватних засад у сфері кримінальної юстиції потенційно може стати перспективним напрямком кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Література

1. Присяжнюк Т. І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту / Т. І. Присяжнюк. — К. : Центр учб. л-ри, 2007. — 240 с.
2. Туляков В. А. Вступ до українського права / В. А. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Н. А. Вондаренко ; за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — 616 с.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. — К. : Атіка, 2004. — 296 с.
4. Келина С. Г. Современные тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. — М. : Изд-во ИГиП РАН, 1994. — С. 41–44.
5. Туляков В. Уголовный кодекс для потерпевших // Новітні наукові дослідження держави і права — 2011 : зб. наук. пр. — Миколаїв : Іліон, 2011. — Т. 1 / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченка. — С. 13–15.
6. Михайлов В. И. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном законодательстве стран СНГ [Электронный ресурс] / В. И. Михайлов. — Режим доступа : megabestref.ru/03/dok.php?id=0093.
7. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В. Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. С. П. Щербы. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 448 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 7 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3207-17.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4025-17.
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270-17.
11. Статистичні матеріали Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134, crps.sumynews.com/publications/item/108-riven-zlochynnosti-v-ukrayini-1995-2008-rr.html.

Анотація

Поліщук О. М. Перспективи поширення приватноправових засад у сфері кримінальної юстиції як одного з засобів боротьби зі злочинністю. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду приватноправових засад кримінального права як можливого напрямку підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. На підставі статистичного аналізу

рівня злочинності в Україні за 2001–2011 роки робляться висновки про наявний, втім невеликий, потенціал приватних засад як додаткового чинника в боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: приватні засади; боротьба зі злочинністю; гуманізм; примирення; приватне кримінальне переслідування; перспективний напрямок кримінально-правової політики.

Аннотація

Полищук Е. Н. Перспективы расширения частноправовых начал в сфере уголовной юстиции как одного из средств борьбы с преступностью. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению частноправовых начал в уголовном праве Украины как одного из направлений борьбы с преступностью. На основании статистического анализа уровня преступности в Украине за 2001–2011 годы делается вывод о незначительном потенциале частных начал как дополнительного средства в борьбе с преступностью.

Ключевые слова: частные начала; борьба с преступностью; гуманизм; примирение; частное уголовное преследование; перспективное направление уголовно-правовой политики.

Summary

Polishchuk E. N. Private basis' expansion perspectives in criminal justice as one of the opportunities of crime combating. — Article.

Article is dedicated to private basis' examination as one of the mainstreams of crime combating. Based on the statistic research of the Ukrainian crime level in 2001-2011 author derives to a conclusion of the existing, but little effectiveness of the private basis' as the additional crime combating measure.

Keywords: private basis; crime combating; humanism; reconciliation; private lawsuits; perspective criminal-law policy trend.

УДК 343.91

Ю. П. Степанова

АНТИСУСПІЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО РЕЦИДИВИСТА

Вітчизняні науковці визначають наступні напрямки запобігання рецидиву злочинів: підвищення ефективності призначення та виконання покарань; сприяння процесу ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів [1, 354]. Як бачимо, всі три напрямки пов'язані із здійсненням впливу на особу злочинця на певному етапі її життєдіяльності з моменту визнання її винною у вчиненні злочину. Такий підхід дійсно виправданий, оскільки при вчиненні рецидиву злочинів головну роль відіграє наявність у особи досвіду попередньої злочинної діяльності, сприйняття нею злочинних традицій, кримінальної субкультури, протиставлення себе суспільству, його нормам та правилам. За подібними негативними ознаками і визначають особу злочинця.

За визначенням К. Б. Марисюк «особа злочинця — це людина, що вчинила злочин, в якому проявилась її антисуспільна спрямованість, яка виражає сукупність соціально-демографічних, соціально-психологічних, моральних, правових та інших соціально-значимих властивостей, ознак, зв'язків, відносин,

© Ю. П. Степанова, 2012